

J. Maluquer de Motes: Rodis i Foceus a Catalunya*

La investigació de la colonització grega a la Mediterrània occidental és un dels aspectes que avui atrauen més els estudiosos de l'Antiguitat a mesura que les dades tradicionals conservades en les fonts històriques es completen i comenten amb noves fonts arqueològiques. La presència de grecs a les nostres costes no és un episodi més de la colonització grega i, per tant, un pur aspecte de la història de Grècia. És quelcom molt més important, i, de la mateixa manera que l'impacte grec a Sicília i al sud d'Itàlia va canviar radicalment l'esdevenir històric d'aquelles contrades, també a Catalunya la seva presència va representar una gran transformació, sens dubte menys espectacular, però tant o més profunda que a la mateixa Magna Grècia. Fora de Sicília s'ha estudiat molt poc la influència de la presència grega entre els pobles indígenes. L'amplitud de l'acció colonial en el sud d'Itàlia, l'ocupació per la força de les millors terres, les baralles i lluites aferrissades entre els elements colonials, fan que la història d'aquells grecs resti bastant deslligada del món "bàrbar" indígena. A Sicília, potser per la mateixa dualitat de la colonització grega i púnica, i el joc, en part també dual, de les comunitats de sículs i sicans, l'empremta grega fou molt més acusada i la història local se'n fa ressò. A Catalunya, la llunyania dels centres cultes fa que el procés dels contactes entre el món hel·lènic i l'indígena quedi sense grans dades escrites i que sigui gairebé solament amb fonts arqueològiques que l'hem de reconstruir. Hi ha, però, un fet essencial: la presència grega constitueix l'estímul suficient per a orientar les poblacions catalanes cap a la vida urbana en un procés actiu que recolliran els romans i que no hauran sinó de reorganitzar. El començament de la vida urbana en unes terres com les catalanes, que constitueixen típiques zones de trànsit, prova que ja s'ha superat un procés de territorialització i de fusió, per tant, dels diversos elements humans, i és precisament aquest procés el que hem de posar en l'actiu de l'acció comercial grega.

El contacte grec amb les costes catalanes és molt antic i possiblement una conseqüència secundària, eventual, d'una acció que no anava dirigida primàriament a colonitzar les nostres costes.

En el segon mil·lenari i coincidint amb el moment d'expansió del món aqueu, els contactes entre l'Egeu i el centre i l'oest de la Mediterrània estaven a l'ordre del dia, i els prehistoriadors, aplegant dades amb paciència, en reconstrueixen els trets principals. Sembla comprovat que la necessitat de metalls (coure i estany) fou el gran motor d'exploracions llunyanes que acabaren per descobrir la riquesa potencial de l'Occident (Sardenya, el sud-est d'Ibèria i, més tard, l'occident atlàntic). Malgrat aquest coneixement, el món aqueu no en va treure tot el profit possible, ja que molt aviat, amb l'exploració del

* Treball publicat originalment *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Institut d'Estudis Hel·lènics, Departament de Filologia Catalana, 1973, pp. 221-239.

mar Adriàtic i el comerç per camins continentals, entraren en contacte amb les terres del centre d'Europa riques en metalls. Malgrat tot, el coneixement de la riquesa de l'Occident no es va perdre i, després de la desaparició del món micènic i de l'enfonsament de tota l'estructura político-econòmica del Proper Orient per les invasions dels "pobles del mar" i la invasió dòria, el conservaren els fenicis.

De quina forma es conserva aquesta coneixença entre els fenicis és difícil de precisar. No hem d'oblidar, però, que els fenicis apareixen als segles XI-IX com els únics navegants que recorden les fonts històriques, i l'arqueologia ens comprova com fou d'important llur penetració en el propi món grec, i fins transcendent en molts aspectes econòmics, religiosos i àdhuc literaris¹. La prova més notable d'aquesta influència fenícia a Grècia mateix n'és el fet de l'escriptura alfabètica, ja que el món grec havia perdut totalment la tradició escripturària micènica.

L'empenta marinera dels fenicis, que els porta de primer a l'Egeu i després a l'occident de la Mediterrània, on s'establiren, va permetre que les ciutats de la costa síria i de l'illa de Xipre, mantinguessin el nivell de llurs indústries tradicionals i fins poguessin crear i acumular una gran riquesa. Lliures del domini d'Egipte o dels hitites, les ciutats fenícies visqueren el moment més dinàmic de llur història.

El món grec, renascut de l'obligada ruralització que seguí el col·lapse micènic i els moviments dels doris, va començar tímidament al segle IX unes activitats comercials i industrials estretament lligades a la mateixa dinàmica fenícia. Es tractava d'imitar i competir, i molt aviat es poden assenyalar ja unes esferes econòmiques pròpiament gregues (Argos, Samos, l'Àtica, Lindos, etc.), en les quals trobarem indústries especialitzades, i d'elles, la que amb un cost més baix produïa millors beneficis amb menys risc era precisament la indústria metal·lúrgica (pensem només en un aspecte com el de la demanda d'armament, que els grecs s'apressaren a renovar al ritme de revolució militar que portarà a l'aparició dels "hoplites"). La manca de metall a l'Egeu farà dependre tota la nova indústria dels proveïdors fenicis, que monopolitzen les fonts més properes de metalls (el coure de Xipre i l'estany de l'Occident), necessaris per a fer el bronze.

No té res d'estrany, i en realitat no podia ser de cap altra manera, que aquesta obligada relació amb els fenicis estimulés els grecs a l'exploració de l'Occident i que fossin precisament els rodís els primers que emprenguessin els viatges. Més tard, quan l'expansió d'Assíria sobre les ciutats de Síria i Fenícia canalitza els recursos de metalls fenicis, multiplicant els tributs, cap a l'interior del país, trobarem centres industrials com Samos, que, mancats de primeres matèries, per evitar el desastre de llur indústria metal·lúrgica, hauran de desplegar esforços extraordinaris per a deslliurar-se del monopoli dels fenicis (és el cas del famós viatge de Kolaios i del descobriment del mercat de Tartessos, i també el motiu principal dels viatges dels focous)².

¹ M. C. ASTOUR, *Hellenosemitica*, Leyden, 1967.

² Sobre les qüestions relacionades amb l'atracció del mercat dels metalls, cfr. els treballs aplegats en el volum publicat per l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona: *Tartessos. Vè Symposium de Prehistòria Peninsular*, Jerez de la Frontera, 1968 (Barcelona 1969).

Les ciutats de l'illa de Rodes, Iàlisos, Lindos i Càmiros, situades sobre la ruta de cabotatge que per Gelidònia lligava el comerç fenici amb les illes i els ports de l'Egeu, no havien deixat mai de desplegar una intensa activitat marinera que els era necessària per al seu comerç amb la Cària. Això, i la constant relació amb els nuclis d'origen grec (aqueu) de l'illa de Xipre, féu dels rodís els primers navegants grecs històrics del primer mil·lenari³.

El ressò dels primers viatges rodís a l'Occident mai no es va perdre, malgrat que els historiadors grecs de baixa època tenien dificultats per a enllaçar-los amb la història més recent i coneguda⁴. Tanmateix eren difícils de justificar desconeixent el marc econòmic d'aquell moment. El món grec havia sofert dues transformacions radicals en la seva economia, primer amb la gran expansió colonial dels segles VIII-VII, i després amb la reacció contra l'ocupació persa de la Jònia i la mateixa cristal·lització de la unitat grega postmaratònica.

Dues fonts antigues, Escimne (196) i Estrabó (III, 4, 8 i XIV, 2, 10), contenen aquests viatges dels rodís a l'Occident i ens diuen que varen arribar a les costes d'Ibèria, on fundaren Rhode, i Estrabó, a més, ens fa saber que, aquests viatges, els feren els rodís abans de les Olimpíades, és a dir, abans de l'any 776, data convinguda per a la primera vegada que es celebraren els jocs olímpics. Per la seva banda, Escimne al·ludeix al fet que dugueren a terme tals viatges en el moment del màxim poder naval del rodís.

No és fàcil d'establir amb precisió a quin temps correspon aquest "màxim poder naval", i l'única manera d'intentar d'esbrinar-ho és utilitzar les llistes de les successives talassocràcies gregues que establiren els historiadors antics per fixar la cronologia de la història primitiva grega en relació amb els esdeveniments dels imperis orientals. Eusebi, en la seva obra *Chronicon*, ens ha conservat una llista interessant de les talassocràcies gregues de l'època de la caiguda de Troia fins a la invasió de Grècia per Xerxes. Aquesta llista sembla que és copiada d'una part perduda de l'obra de l'historiador Diodor (VII, 13). Segons aquesta llista, els rodís haurien dominat el mar durant 23 anys. La dificultat més gran és de precisar a quins anys corresponen. La llista d'Eusebi té dues llacunes que no permeten de fer un càlcul senzill fent marxa enrera des de Xerxes. Segons els càlculs més generalitzats, fets a partir de la data tradicional de la caiguda de Troia (1184), el domini rodi correspondria als anys 928 a 905 a. C. i si es calcula de l'entrada al Peloponès dels Heràclides (invasió dòria), 85 anys més tard, o sigui 843-820⁵.

Nosaltres, amb arguments històrics (domini assiri d'Egipte del 670), o sincronismes d'Eusebi mateix entre la talassocràcia fenícia i el faraó Boccoris de la dinastia

³ GEORGES F. BASS, *Cape Gelydonia. A Bronze Age Shipwreck*, Philadelphia 1967.

⁴ El mateix ESTRABÓ (III 4,8), en dir que Empòrion és una fundació massaliota mentre que Rhode és una factoria emporitana, expressa un lloc comú del seu temps, és a dir, del temps d'August, però els seus escrúpols d'historiador li fan afegir que, segons altres autors que no esmenta, era una fundació ròdia, cosa que confirma ell mateix més endavant de la seva obra (XIV, 2, 10), quan ens parla de l'Illa de Rodes, de les seves ciutats i dels rodís en general.

⁵ Aquestes dades altes són utilitzades normalment pels historiadors tradicionals i per molts arqueòlegs. Cfr. A. GARCÍA BELLIDO, *Hispania Graeca*, vol. I Barcelona 1948 (la llista de les talassocràcies d'Eusebi es trobarà a la p. 114, nota).

XXIV, atribuiríem el poder dels rodís als anys 796 a 773, amb un marge d'incertesa de cinc anys si Boccoris comença el seu regne el quart any del poder fenici. En el nostre càlcul les navegacions dels rodís i la fundació de Rhode tenen lloc set o vuit anys abans de les primeres fundacions calcídiques a Itàlia⁶.

De fet, tant en el càlcul tradicional com en el nostre, les expedicions ròdies i la fundació de l'establiment de la Rhode catalana hauria tingut lloc, com hem vist, abans de la colonització grega del sud d'Itàlia i de Sicília. Per a la Mediterrània central, les dades avui admeses, gràcies a la combinació de fonts literàries i arqueològiques, són: el 770 per a l'establiment calcídic a les Pitiüesses que sembla realment el més antic; 757, Naxos a Sicília; 750, Mègara; 740, Cumes; 734, Siracusa (Segons G. Vallet)⁷. T. H. Dunbabin les havia establertes lleugerament diferents: Cumes, el 757; Naxos, el 734; Siracusa, el 733⁸. Totes, però, posteriors a la primera Olimpíada (776).

Els historiadors estan dividits. Als especialistes de la colonització a Itàlia i Sicília, els és difícil d'acceptar unes navegacions ròdies tan antigues i independents del moviment colonial de mitjan segle VIII, i, com que allí els establiments rodís són del segle VII, voldrien rebaixar la vinguda dels rodís a les nostres terres menyspreant la referència d'Estrabó a les Olimpíades⁹. D'altra banda, els historiadors familiaritzats amb les activitats fenícies, tant a l'Egeu com a l'Occident, no troben motiu per a dubtar de l'antiguitat dels viatges rodís, atesa la intensa relació entre l'illa de Rhodes, Xipre i Fenícia, i més ara que l'arqueologia fenícia al sud d'Ibèria sembla confirmar les dades altes, pel comerç amb les costes atlàntiques¹⁰.

Nosaltres, rebutjant les dades tradicionals, però fidels a la tradició de les fonts literàries, admetem la presència de rodís a Catalunya als volts del començament del segle VIII. A tot el sud de França les troballes arqueològiques dels darrers anys ofereixen un volum creixent de manufactures ròdies del segle VII, algunes potser anteriors, i al nostre entendre només s'expliquen com a prova de l'interès rodi per aquestes terres, ja que, no essent així, només haurien pogut procedir d'un comerç fenici que de moment no es pot documentar en aquests indrets¹¹.

⁶ Hem adduït els nostres càlculs per primera vegada en el treball *En torno a las fuentes antiguas sobre el origen de Rhode*, en el *Symposium* sobre colonitzacions del novembre de 1971 a Empúries, treball en premsa.

⁷ G. VALLET, *Rhegion et Zancle*, París 1958, p. 56.

⁸ T. S. DUNBABIN, *The Western Greeks*, Oxford, 1948, p. 485.

⁹ J. BÉRARD, *La Magna Grecia*, ed. italiana. Torino 1963, pp. 66-68 que reconeix que en tot cas és una activitat deslligada del gran moviment colonial que porta els grecs a Sicília i a Itàlia, cosa, ens sembla, ben discutible.

¹⁰ Per a les darreres troballes fenícies, cfr. M. Pellicer, *Excavaciones en la necrópolis púnica "Laurita" (Almuñécar, Granada)*. Exc. Arq. Esp., Madrid 1962; H. C. Niemeyer u. H. Schubart. "Toscanos und Trayamar". *Madridrer Mitteilungen* 9, 1968, p. 76; H. C. Niemeyer, H. Schubart, mit Beiträgen von M. Pellicer und W. Schüle, *Toscanos* 1964, Berlín 1969. Darreres troballes arqueològiques molt riques i importants fetes a la ciutat de Huelva encara són estudiades.

¹¹ F. BENOIT, *Récherches sur l'Hellénisation du Midi de la Gaule*, Aix-en-Provence 1965.

Per tant, si admetem aquestes antigues navegacions ròdies, hem de creure les fonts i acceptar el naixement de la nostra Rhode. Ara: l'interès comercial en aquest moment eren els metalls que manquen a casa nostra. Aleshores, per què neix Rhode? Que els rodís estiguessin interessats pel sud de França és natural. A la costa del Midi aboquen els camins naturals que comuniquen les terres atlàntiques i que durant tota l'Edat del Bronze eren rutes econòmiques ben conegudes per les quals arribaven a la Mediterrània productes de primer ordre, l'ambre i l'estany. En particular el camí del Roine, que els mateixos grecs en un cert moment anomenaran Erídan (riu de l'ambre).

El secret de la fundació de Rhode resta aclarit si coneixem la ruta seguida per les naus ròdies, i les mateixes fonts literàries ens ho diuen. Constantment es fa referència a rodís a les illes Balears. És a dir, que en llurs viatges a Occident utilitzaven el pont de les illes que constituïa la sola ruta marítima documentada arqueològicament des de finals del tercer mil·lenni. I, si l'objectiu dels rodís eren les terres, del sud de França passant per les Balears, la ruta obligada era cercar l'embocadura de l'Ebre i remuntar la costa catalana. Una escala al fons del golf de Roses era obligada abans d'enfrontar-se amb el Norfeu i el Cap de Creus, i com més avançada millor. La posició de Rhode era la ideal. Les excavacions iniciades demostren que la ciutat era situada en el lloc on més tard fou bastida l'església de Santa Maria, i, encara que no s'han excavat estrats contemporanis dels primers moments de l'establiment, la localització no ofereix cap dubte¹².

Les fonts antigues no ens tornen a parlar de Rhode fins molt més tard, quan ja els focs han fet llur aparició, han fundat Massàlia i de retop Empòrion, després del 600 a. C. Quina fou la vida de Rhode durant aquests 200 anys? Si només tinguéssim presents les fonts escrites, hauríem de creure que el petit establiment, que pel seu nom en recordava l'origen, hauria desaparegut per causes pròpies o per l'acció dels indígenes de les rodalies, trista sort de tants d'establiments colonials que la història ens documenta a tot arreu. Hi ha, però, un fet que ens obliga a creure que Rhode va continuar existint i fins relacionant-se amb la Mediterrània oriental sense interrupció. Ja hem recordat que al sud de França apareixen cada dia més nombroses les troballes ròdies. Són *stamnoi* de terrissa pintada i objectes d'aram que documenten un comerç d'objectes de luxe relativament intens i ininterromput. Tot sovint són publicades les llistes d'aquestes troballes, com més va més nombroses, i que en general semblen pertànyer al segle VII, però que amb tota seguretat no poden ésser atribuïdes al comerç més tardà dels focs. La dispersió geogràfica d'aquestes troballes apunta directament al baix Roine, la qual cosa confirma els objectius que guiaven els rodís. Cap objecte no ha estat trobat fins ara al sud del Pirineu, i, malgrat que la gent de Rhode devien tenir algun contacte amb els indígenes dels voltants, de moment no ho hem pogut documentar. Rhode es mantingué

¹² J. MALUQUER DE MOTES, *La colonia griega de Rhode, localizada*, "Zephyrus", XIV, Salamanca 1963; Rhode, la ciutat més antiga de Catalunya. Homenatge a Vicens i Vives, I Universitat de Barcelona 1965; *El impacto colonial griego y el comienzo de la vida urbana en Catalunya*. Discurs pronunciat a l'Inst. d'Estudis Ilerdenses amb motiu de la festa del Consell Superior d'Investigacions Científiques l'any 1966. Vegeu també a la "Revista de Gerona", el fascicle dedicat a Roses nº 31, any XI, 2n trimestre de 1965.

sempre fidel a aquesta orientació nord-pirinenca que inclou la totalitat de la Catalunya francesa¹³.

A la presència dels rodís cal afegir a partir del 600 els jonís de Focea. Segons Heròdot, els foceus exploraren les costes de l'Adriàtic, del Tirrè i d'Ibèria, i foren reputats com els comerciants més audaçs i astuts¹⁴. En llurs viatges entraren en contacte amb Tartessos i lligaren una bona amistat amb el famós rei Argantoni. Llurs fundacions més notables foren Mainake, al sud d'Ibèria (costa de Màlaga), Alàlia a Còrsega, Vèlia al sud d'Itàlia, Massàlia i Empòrion. Les navegacions dels foceus han provocat una bibliografia densíssima que es troba recollida en un important volum dedicat precisament a Vèlia i els foceus d'Occident per la revista "La Parola del Passato" el 1966¹⁵. Ens interessa ara concretament el cas d'Empòrion i l'acció focea a casa nostra.

La situació d'Empòrion és ben coneguda enfront de Rhode, al sud del golf de Roses. També en aquest cas, igual que en el dels rodís, sembla que cal admetre que la finalitat primària tampoc no fou la colonització de la costa catalana. El mateix emplaçament ens ho diu ben clar. Si es tractés d'una colònia de poblament com en tantes altres fundacions, la costa catalana oferia llocs molt més favorables, com és ara, per exemple, el Maresme o el baix Besòs o Llobregat amb el Pla de Barcelona com a territori òptim per a establir-hi una economia de producció cerealista, oleística o vinícola, que constituïren les tres produccions bàsiques del món grec. Certament l'Empòrion també permet aquestes produccions, però les terres baixes, sovint negades i, la mateixa penetració cap a l'interior, oferia moltes més dificultats que altres llocs de la costa.

La raó de la fundació d'Empòrion, cal veure-la en relació amb les grans empreses focees i amb l'objectiu bàsic, que a la fi del segle VII continuava essent la recerca de metalls i en particular de l'estany. Les empreses focees, geogràficament parlant, són molt més àmplies que la resta de les navegacions gregues (calcídiques o aquees), i les fundacions de Mainake i Massàlia en donen una bona prova. Una i altra representen en definitiva l'aprofitament intel·ligent de l'experiència comercial acumulada els segles anteriors. La de Mainake volia aprofitar l'experiència fenícia de cara al mercat de Tartessos. La de Massàlia era conseqüència de l'experiència ròdia i etrusca, amb vista als mercats continentals de l'Europa Occidental. Els llocs eren ben triats de cara a un rendiment immediat, i l'èxit assegura el creixement ràpid d'aquests establiments. La necessitat d'enllaçar Massàlia i Mainake va oferir l'oportunitat del naixement d'Empòrion.

Hi ha, però, un petit problema que les fonts literàries no resolen. No tenim dades certes de la fundació de Mainake. Si considerem el moment del viatge a Tartessos del sami Kolaios (als volts del 630), podríem suposar que els foceus haurien iniciat els viatges cap

¹³ J. ALMIRALL, *Acuñaiones greco hispanas de Rhode e imitaciones bárbaras*, "Acta Numismatica", I Barcelona 1971.

¹⁴ HERÒDOT, I 16.3.

¹⁵ Cfr. principalment G. VALLET et F. VILLARD, *Les Phocéens et la fondation de Hyéle*, "La Parola del Passato" 1966, p. 166 ss; J. P. MOREL, *Les Phocéens en Occident certitudes et Hypothèses*, Ibidem p. 378 ss.

aquestes terres quan encara era viu el record del gran negoci que va representar, i del qual era penyora el famós trípede de bronze ofert al santuari de l'Heraion¹⁶. Massàlia fou fundada cap al 600, i avui, malgrat l'estudi minuciós del comerç pre-colonial, pràcticament els historiadors han convingut a mantenir aquesta dada tradicional. Si fou així, els viatges a Tartessos degueren ésser lleugerament anteriors a la fundació de Massàlia. Això ha portat la qüestió d'establir les rutes de les navegacions focees i plantejar el problema de si una i altra fundació estigueren lligades, i això de fet afecta Empòrion.

Que Empòrion originàriament és una escala entre Massàlia i Mainake no ofereix cap dubte. Ara: ¿és una etapa en la projecció general de l'exploració focea de l'Occident, o es tracta de lligar dos establiments en ple rendiment? La cosa ja és més fosca.

Hem vist que els rodís que fundaren Rhode, en utilitzar les illes Balears de fet vingueren del sud. Els foceus que fundaren Massàlia vingueren també del sud, o la fundació fou conseqüència de navegacions focees en el mar Tirrè resseguint, primer, les costes d'Etrúria, i després les dels ligurs? Aquesta qüestió ha dividit els historiadors.

Els foceus semblen aprofitar l'experiència ròdia en el Midi francès. La mateixa experiència fou aprofitada pel comerç etrusc, que a la darrera del segle VIII, i durant tot el VII intervé d'una manera molt activa en tot el sud de França, com ho demostren les nombroses troballes arqueològiques del Roine al Pirineu. Els foceus, que, segons Heròdot, exploraren el mar Tirrè, ¿segueixen les rutes del comerç etrusc competidor dels rodís o directament seguint els rodís? En el primer cas, Massàlia és anterior a Empòrion; en el segon, el més probable és que Empòrion com a punt d'escala existís abans que Massàlia.

Admesa la prioritat de Mainake, Laura Breglia, en un interessant estudi, ha formulat la hipòtesi que tota l'explotació dels foceus al sud de França i en el mateix Tirrè és conseqüència d'un moviment de retorn dels viatges al sud d'Ibèria¹⁷. Els arguments principals que responen a enfocar la qüestió dels viatges foceus com una unitat són variats. Uns, de tipus numismàtic (l'especialitat d'aquesta autora), es basen en la diferència del sistema ponderal entre Empòrion i Massàlia. Altres són més arriscats, de tipus polític i econòmic, car pressuposa que els establiments calcídics que dominaven l'estret de Messina no permetrien la navegació focea per l'estret. Això no és més que una hipòtesi que no té cap confirmació en les fonts escrites.

Altres historiadors com G. Vallet i F. Villard, potser els millors coneixedors d'aquests problemes, han puntualitzat darrerament totes les dificultats d'admetre aquesta hipòtesi, i creuen que la fundació de Massàlia és independent dels viatges foceus a Tar-

¹⁶ HERÒDOT, IV 152.

¹⁷ L. BREGLIA, *Le antiche rotte del Mediterraneo documentate da monete e pesi*, Napoli 1966 (reeditat Roma 1966); sobre les dades del comerç etrusc a la Gàl·lia és important de fixar l'època final de la fabricació del tipus de terrissa etrusca que s'exporta, vegeu les importants conclusions modernes que fan quelcom més antic aquest comerç del que habitualment s'admet, ja que deixen de fabricar-se a Etrúria mateix les ceràmiques en qüestió (F. VILLARD, "*Les canthares de bucchero et la chronologie du commerce étrusque d'exportation*". Hommages a Albert Grenier (Coll. Latomus LVIII, Bruxelles, 1962, III, p. 625

tessos¹⁸, i nosaltres ens inclinem a admetre aquest punt de vista malgrat reconèixer que l'objectiu comercial en darrer terme sigui el mateix (els metalls).

El que és clar és que en un moment donat els focs volgueren lligar les dues empreses, i n'és una de les conseqüències el naixement d'Empòrion a l'illot de Sant Martí. En aquest cas, creiem que la mateixa situació al sud del golf de Roses degué ésser conseqüència d'una navegació des del nord, o sigui que admetriem de bon grat que els primers focs d'Empòrion vingueren de Massàlia, i no pas del sud. La mateixa relació constant amb Massàlia, que totes les fonts literàries reconeixen, malgrat la distància i les dificultats de la navegació pel golf de Lleó, sembla confirmar-ho. Si és així, Empòrion és fundada després de l'any 600.

Fixar-ne amb precisió la dada inicial és difícil i valen únicament els arguments arqueològics, perquè les fonts escrites no ho esmenten. A. Schulten, estudiant les fonts del poema d'Aviè *Ora Maritima*, que suposa haver utilitzat de segona o tercera mà un periple marsellès del segle VI, atès el fet que no són esmentades Empòrion ni Rhode en el text, volia rebaixar a darrers del segle VI les dues fundacions¹⁹. Aquest argument, d'altra banda totalment subjectiu, ha quedat invalidat per les troballes arqueològiques, ja que, malgrat que no semblen arribar a l'any 600, poden ésser datats el primer terç del segle VI bona part dels materials de la necròpolis més vella, la del Portitxol.

La vinculació originària dels emporitans a Massàlia, que sembla desprendre's de les fonts antigues (Psd. Scylax cap. 2, FHA II, 66 ss, i Scm. 196), ens confirma el caràcter secundari de la presència focea a les nostres costes. Estant lligats els interessos econòmics de Massàlia a un comerç a distància, el mateix és vàlid per als emporitans, que es relacionarien primàriament amb les costes del sud-est, on hi havia d'altres establiments focs i no solament Mainake (*Hemeroscopèion*, *Molybdon*, etc.).

Notem, per tant, una simptomàtica coincidència. Les dues factories gregues de Catalunya estan interessades en un comerç llunyà. Una cap al nord del Pirineu, l'altra cap a l'estret de Gibraltar i la tartèsside. L'esfera comercial que havia interessat els rodís coincidia en bona part amb la que ara explotarà Massàlia, que va omplir la costa francesa de petits establiments i entre ells Agathe (Agde). D'una manera insensible Rhode va integrar-se a la zona econòmica, ara molt dinàmica, de Massàlia, i, per tant, també d'Empòrion. Però ni Rhode ni Empòrion no s'integraren políticament a Massàlia²⁰. Esfera comercial no sempre és equivalent a integració política, i la noció d'un imperi massa-

¹⁸ G. VALLET et F. VILLARD, Op. cit., de "La Parola del Passato" p. 181.

¹⁹ FHA, I Barcelona, 1922. Avienus, *Ora Maritima*; 2ª edic., Barcelona, 1955. Amb comentaris i opinions d' A. Schulten.

²⁰ R. WERNER, *Probleme der Rechtsbeziehungen zwischen Metropolis und Apoikie, Quiron I* p. 50-51. Komm. für Alte Geschichte und Epigraphie des Deutschen Archaeologischen Instituts. München 1971.

liota sembla ésser una creació erudita moderna que res no abona, i que francament cal rebutjar si observem la reacció de les dues ciutats quan s'incorporen a l'economia monetària. Totes dues crearan una moneda pròpia malgrat que hi circulés també en abundància numerari marsellès²¹.

Un problema fonamental, tant per a Rhode com per a Empòrion, és de conèixer l'evolució interna dels dos establiments. ¿Quan perden el caràcter primari de factories i esdevenen ciutats? De moment, per a Rhode no tenim dades suficients fins a una època molt tardana (final del segle IV i III); en canvi d'Empòrion, bé que d'una manera indirecta, podem respondre a aquesta qüestió.

Tenim, d'una banda, el cas de Massàlia, que des del primer moment està organitzada com una polis grega normal amb magistrats i cultes oficials i que en ple segle VI viu una de les etapes més brillants de la seva història. Cap a la darrera d'aquest segle, i per una coincidència de circumstàncies ben conegudes, la ciutat s'empobreix ràpidament, i el segle V és per a ella una època de forta regressió²². Pel contrari, aquest segle V és per a Empòrion un moment de gran dinamisme que fa creure en una ciutat molt ben organitzada. Almenys el volum de les importacions de mercaderies àtiques deixa entendre que ens trobem davant una ciutat rica i amb gran empenta²³.

Si tenim en compte que Empòrion ja feia prop d'un segle que existia, podem admetre que durant cent anys fos una simple factoria de trànsit? En realitat, això no és admissible. Un simple càlcul demogràfic, a partir d'una eventual dotzena de primers pobladors, en condicions normals, ens dóna un poblament mínim per al primer segle de prop de tres-centes persones, i una comunitat així no pot subsistir sense una cohesió i un tipus d'autoritat que, tractant-se d'un nucli establert en terres de bàrbars, ha d'ésser més accentuada²⁴.

D'altra banda, una comunitat de tipus urbà, necessita un territori més extens del que pot oferir l'illot de Sant Martí i àdhuc de l'actual neàpolis. El secret de la qüestió posa l'accent sobre la reacció del poblament indígena de les terres immediates. Avui l'arqueologia ens ofereix unes dades que ens ajudaran a veure més clar el problema.

²¹ J. MALUQUER DE MOTES, *La colección arqueológica "Víctor Català" I. Monedas halladas en Ampúrias*. Instituto de Arqueología y Prehistoria de la Universidad de Barcelona. Publicaciones eventuales nº 14. Barcelona 1969.

²² P. VILLARD, *La céramique grecque de Marseille. VIème-IVème siècles. Essai d'histoire économique*. París, 1960.

²³ G. TRIAS, *Cerámicas griegas de la Península Ibérica*, Valencia 1967-8.

²⁴ De l'estructura urbana d'Empòrion abans de la vinguda dels romans, no en sabem res. L'actual neàpolis és en realitat un barri tardà no anterior al segle I, com ho demostren els paraments, mosaics, estucs, etc., visibles. En aquestes condicions és realment impossible de fer un càlcul demogràfic pels primers segles de la seva existència.

De moment pensem quines poden ser les activitats locals dels grecs que s'establiren a Empòrion. La pesca en tot moment fou practicada i és molt fàcil de documentar, però no era suficient. No tenint terres pròpies per a treballar, només obtenir altres aliments exigia un contacte amb els indígenes i algun tipus d'activitat comercial i industrial. Si descomptem el comerç de trànsit (ceràmiques rebudes de Massàlia per distribuir) i volem fixar amb quines matèries podrien mercadejar, de moment trobem el corall, fàcil d'obtenir en la nostra Costa Brava i que des de la fi del segle VI es va posar de moda per a enriquir tota mena d'objectes d'ornament (penjolls, anells, agulles, imperdibles, etc.). En tots els poblats ibèrics catalans, en els nivells corresponents als segles VI a IV, es troba utilitzat el corall, i sembla que cal descartar que sigui fruit d'una activitat dels ibers mateixos i posar-ho en l'actiu del comerç emporità²⁵.

A l'establiment grec aviat naixerien altres indústries com ara el treball de la fusta, la fabricació de terrissa, les adoberies de pells, l'esparg, el teixit de lli, etc., que eren necessàries tant per a la pròpia vida dels grecs com per a renovar-ne l'utilitatge o per a mercadejar amb els indígenes. Tot això comporta un contacte intens amb la població dels voltants, i les necròpolis emporitanes ens demostren que aquest contacte va començar de seguida i que la superioritat tècnica dels grecs va imposar-se ràpidament.

Un sol exemple és ben simptomàtic. El comerç grec va introduir per primera vegada la terrissa industrialitzada feta al torn, abans desconegut de les poblacions catalanes. Des de la segona meitat del segle VI la trobarem a tots els llocs indígenes de l'Ebre al Pirineu, i les formes i la decoració pintada són una imitació clara de les primeres peces importades²⁶. Molt aviat es demostra que es tracta de productes locals, és a dir, que la tècnica del torn que permet la producció industrial de ceràmica fou apresada de seguida.

El contacte entre grecs i indígenes, a la nostra manera de veure, és la causa veritable de la ràpida transformació de l'establiment grec de factoria en ciutat i va motivar l'organització municipal i l'aparició de magistratures. És de creure que els emporitans copiaren el model d'organització municipal de Massàlia.

L'atracció de la nova ciutat, la imitació de la manera de viure dels grecs, aviat pot comprovar-se en els mateixos poblats indígenes. N'és molt notable la transformació de l'arquitectura privada. La casa, senzilla, moltes vegades unicel·lular, es complica, les divisions interiors es multipliquen i l'estructura general té una tendència a diversificar els diferents aspectes de la vida. En conjunt pot observar-se com el nivell de vida creix estimulat per la necessitat de produir i disposar d'excedents que els permetin d'adquirir les noves mercaderies que la imitació de la vida grega imposa. No

²⁵ R. NAVARRO, *Las Fíbulas en Cataluña*. Instituto de Arqueología y Prehistoria de la Universidad de Barcelona. Publicaciones eventuales n.º 16. Barcelona 1970.

²⁶ Les necròpolis del Baix Ebre (Mas de Mussols a la Palma, Tortosa; L'Oriola, Amposta i Mianes a Santa Bàrbara), dels segles VI-V en constitueixen la millor prova.

cal dir que els emporitans són els primers interessats en la millora del poder adquisitiu de l'indígena.

Gràcies a la dispersió de la ceràmica grega, podem fixar l'evolució de la intensitat del contacte dels focs d'Empòrion amb els pobles catalans. L'aparició de terrissa grega del segle VI marca una activitat de cabotatge en direcció al sud-est, que sembla confirmar que l'objectiu d'aquesta època (550-500) és encara el comerç a distància, de trànsit, és a dir, el comerç primari dels metalls, tant si es tracta de la continuació en el comerç de Tartessos cercant els lingots de metall com si és un comerç de recuperació d'objectes d'aram envellits, per a refondre²⁷. Els llocs de les troballes assenyalen aquesta ruta (Ullastret, Burriac, Mas de Mussols al Baix Ebre, Sant Miquel de Llúria a València). No-tem, però, que ja ara sembla començar un comerç que remunta l'Ebre (Tossal del Moro de Pinyeres), que durant el segle següent esdevindrà una ruta ben coneguda i resseguida pels grecs²⁸.

El segle V s'ha ampliat d'una manera notable el volum de troballes gregues (terrissa àtica). Notem que en general representa un reforç de les dues rutes anteriors, la de la costa (Ullastret, Burriac, Vinya del Pau a Vilafranca), amb una gran intensificació del camí de l'Ebre (Camarles, Coll del Moro de Tivissa), en direcció al Baix Aragó (els Castellans de Calaceit, les Ombries). A partir de la segona meitat del segle es multipliquen les troballes en els mercats indígenes empordanesos i gironins (la Creueta, Sant Julià de Ramis, Ullastret, Porqueres, Mas Castellar de Pontós, Pont de Molins) fins a les terres interiors de la Lacetània en les conques del Llobregat i Cardener (Cogulló de Sallent, Sant Miquel de Sorba). A la fi del segle V (425-400), l'acció de penetració comercial és intensa i precedeix el domini total dels mercats indígenes que caracteritza el segle IV (Ullastret, Begur, Llançà, Burriac, Mas Boscà, Arenys, Caldes de Montbui, Montjuïc, Puig Castellar, Sant Just Desvern, Vilanova, Vilafranca, el Vendrell, Camarles, Alcanar). I a l'interior, Tivissa, Sidamunt, Ilerda, Tàrrega, Tornabous, etc.

Ja el segle IV, la densitat de troballes és tan intensa que creiem que no hi hauria fira ni mercat local on no acudissin firaires emporitans o intermediaris que es proveïen en els magatzems d'Empòrion. En els llocs indígenes, la proporció entre aquesta terrissa grega bellament decorada (amb figures roges, temes vegetals i geomètrics o amb palmetes estampadas) i finament envernissada, en relació amb la terrissa comuna (que també acusa en les formes imitació grega), creix de dia en dia i fa que el segle III la totalitat de la vaixel·la sigui pràcticament importada o produïda en els establiments grecs (campaniana i imitacions més o menys bones).

²⁷ Que la recuperació de metall per tornar-lo a fondre era activitat normal del comerç grec i feni-ci es dedueix de les troballes de naufragis (Huelva, Rochelongue, etc.). Cfr. J. MALUQUER DE MOTES, *Nuevos datos para el estudio del comercio prerromano en el Mediterráneo occidental*. "Pyrenae" 2. Instituto de Arqueología y Prehistoria de la Universidad de Barcelona 1966, p. 185 ss.

²⁸ J. MALUQUER DE MOTES, "Cowroid de cerámica vidriada hallado en el poblado del "Tossal del Moro" de Pinyeres (Batea, Tarragona)". *Strenae*. Fac. de Fil. y Letras. Universidad de Salamanca vol. XVI, 1962.

La norma que ens ha donat la terrissa per a calibrar la intensitat de la influència grega sobre els pobles catalans pot ésser aplicada a d'altres aspectes i probablement a la mateixa producció agrícola. Els estudis sobre el comerç rodi i marsellès han demostrat que sobretot aquesta darrera en el seu comerç llunyà utilitzava com a principal producte comercial el vi, que en els primers temps el distribuïa amb àmfores de terrissa d'un tipus especial que es reconeix fàcilment. Quan el comerç va augmentar, la distribució llunyana es féu en bots de couro, molt més fàcils de manejar, però que no deixen rastre arqueològic. Aquest increment de producció de vi no és degut al fet que Massàlia n'importés més quantitat, sinó a la producció local, és a dir, el rendiment del conreu de la vinya introduïda en terres marselleses.

A Catalunya s'esdevindria quelcom de semblant, perquè sembla que les àmfores de tipus rodi, marsellès o etrusc, que servien el segle VI per a transportar el vi, són escasses, i es troben en una àrea petita als voltants d'Empòrion (Empòrion mateix, Ullastret, troballes submarines de la Costa Brava). Després desapareixen, i fins molt més tard no trobarem les àmfores vinàries, de tipus molt diferent quan s'imposa el gran comerç totalment industrialitzat del vi. Hem de creure que ja el segle V s'havia introduït el conreu de la vinya i el transport en tones de fusta o bots de pell.

L'utilitat agrícola de ferro s'unifica a tot Catalunya, i les aixades, els cànecs, les fangues, les fitores, etc., són iguals en totes les terres controlades pels focs. També les armes, que fins i tot en algun cas arriben a copiar totalment formes gregues com les falcates.

En resum, a partir del segle V, la vida material dels pobles catalans s'ha transformat radicalment gràcies a l'impuls grec. També probablement la cultura espiritual, bé que sigui molt més difícil de comprovar-ho.

La transformació de les cases privades que hem esmentat pressuposa un nou tipus de societat que també cal posar en l'actiu de la influència grega, però fins ara no en coneixem els detalls. El mateix succeeix en l'ordre religiós. Hi ha formes de ritual que no varien. Per exemple, els indígenes, abans de la presència grega, incineraven els morts. Els primers grecs d'Empòrion, tal com correspon a la tradició focea, els inhumaven²⁹. La forma de la tradició local en aquest punt és tan forta que es va imposar la incineració àdhuc entre els emporitans, ja que a tot Catalunya predomina la incineració fins al punt que en comptats casos (potser Coll del Moro, i la necròpolis inèdita de Tona) trobarem inhumacions ibèriques, i encara podem sospitar que es tracti en aquest cas d'infiltracions gal·les de l'època avançada de La Tène.

Els grecs introduïren el culte d'Artemis i d'Apollo. A Ullastret hi ha dos temples a l'acròpolis que no tenen cap antecedent indígena. No sabem a quins déus devien ser dedicats, però per la presència de terracuites podem sospitar que eren cultes d'inspiració hel·lènica³⁰. La mateixa influència religiosa es rastreja per la troballa de terracuites religioses o votives en altres poblats ibèrics (Mas Castell, Pontós, Tornabous, etc.). No man-

²⁹ M. ALMAGRO, *Las necrópolis de Ampurias*, I Barcelona 1953.

³⁰ M. OLIVA, *Ullastret. Guía de las Excavaciones*. 3ª edic. Girona 1970.

ca una certa influència púnica o, si és grega, filtrada a través del món púnic, ja que es generalitzaran els cremadors de perfums iguals que els d'Eivissa i Cartago. Sembla, però, que aquesta influència és més tardana i no pas anterior al segle IV³¹.

Finalment, la influència grega es marca notòriament en l'arquitectura militar, que en algun moment donat, però antic, s'observa en els poblats ibèrics catalans. Aquesta qüestió no està ben estudiada; però, atesa la manca d'antecedents locals, hem d'admetre que, directament (Ullastret) o indirecta, les muralles ibèriques catalanes acusen una gran influència grega³². Els comerciants d'Empòrion no podien desconèixer els episodis de les lluites dels grecs i púnics a Sicília i les greus conseqüències per als nuclis urbans. Enfrontats amb perills reals o imaginaris (invasions dels gals o dels cartaginesos), devien estimular la difusió dels sistemes de defensar-se.

Hem parlat constantment dels emporitans perquè coneixem millor Empòrion, però també perquè creiem que a ells es deu, si no tota, la major part, de la influència grega a Catalunya. No hem de desdenyar, però, la gent de Rhode, que, si judiquem per la difusió i la influència que tindrà la seva moneda, veurem que pesa molt més sobre els pobles de nacionalitat gal·la que sobre els ibers³³. Rhode, però, des del segle VI s'integra a l'esfera comercial de Massàlia i Empòrion, i, per tant, podem suposar que també va desplegar una intensa activitat industrial. Encara que les excavacions fins ara hagin permès tot just de situar-ne l'emplaçament, sabem que tenia bòbiles i forns on en baixa època fabricava ceràmica campaniana, i la troballa de motlles ens assegura que degué tenir també obradors de joieria³⁴.

Malgrat que els rodís fossin originàriament doris, o almenys parlessin el dori i, per tant, diferent del jònic dels focuus, culturalment i antropològica hi devia haver ben poca diferència, almenys a partir del segle V, entre ells i els marsellesos o emporitans. Encara més: les fonts escrites ens diuen que Rhode fou poblada per marsellesos i per focuus d'Empòrion. Certament, conservaren, potser per raons de conveniència, el record de llur origen rodi i en determinats moments hi degué haver les tensions naturals. És, però, difícil de creure, com tantes vegades s'ha dit, que en cap moment les possibles rivalitats cristal·litzessin en enfrontaments entre les dues ciutats. Sembla que, d'una manera tàcita, Empòrion va respectar la tradicional expansió comercial de Rhode al nord del Pirineu, que probablement encara va ajudar, i potser també a l'Alt Empordà, terres que foren ocupades el segle IV per elements gals, amb els quals els rodís s'entenien més bé.

³¹ A. M.ª MUÑOZ, *De Coroplastia ibérica: Pebeteros ibéricos en forma de cabeza femenina*. Instituto de Arqueología y Prehistoria de la Universidad de Barcelona. Publicaciones eventuales nº 5. Barcelona 1963.

³² J. M. MALUQUER, *Ullastret. (Breu resum històric)*. Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona. 1971.

³³ J. C. M. RICHARD, "*Les imitations de la dracme de Rhodé (Roses) en Gaule*". *Acta Numismatica I* Barcelona 1971, p. 39 ss.

³⁴ Troballes encara inèdites fetes en les excavacions a Rhode per l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona en col·laboració amb el Museu de Girona.

De fet, podem comprovar que Empòrion té una importància molt superior a la de Rhode, i això succeeix no pas precisament a la fi del segle ni amb l'acció dels romans, sinó des de molt abans, potser ja el segle V. L'estudi de l'economia monetària d'una i altra no dóna lloc a dubtar-ne. És veritat que Rhode va anticipar-se a crear una unitat monetària, la dracma, que és la prova de la seva plena sobirania política des de la fi del segle IV fins a l'arribada dels romans, però no té la continuïtat d'Empòrion. Són els emporitans els veritables agents de la política romana des de molt abans de començar la segona guerra púnica, i, en conseqüència, en seran els primers beneficiats.

Hi ha encara una darrera qüestió interessant: ¿quin fou el territori d'aquestes ciutats gregues i concretament d'Empòrion? No creiem que una ciutat de la seva potència econòmica restés reduïda al nucli pròpiament urbà. Totes les polis gregues dominaven territoris més o menys extensos, i amb tendència a créixer, i Empòrion no devia ser una excepció. Les fonts escrites callen aquest aspecte, però no hem d'oblidar que les referències literàries s'han conservat en funció de la història romana i no són ni extenses ni objectives.

Hi ha indicis per a suposar que en un cert moment Empòrion va dominar d'una manera efectiva un territori ample que bé podria correspondre a l'actual Empordà o almenys al Baix Empordà. Diversos fets ho fan admetre. En primer lloc, tenim que la població bàsica d'aquest territori constituirà una unitat tribal, els indiketes, diferenciada de la de les comarques veïnes que tenien en realitat un substrat igual o molt semblant (de tipus diguem-ne hallstàtic). Part d'aquesta gent es traslladaren a viure vora del propi nucli urbà grec fins al punt que, vist per un foraster, Empòrion serà una dípolis (amb les anècdotes de consuetud sobre les mútues suspicàcies). Aquesta concentració d'indiketes, pogué ser espontània per la natural atracció de tot nucli urbà, però probablement fou estimulat pels grecs a mesura que creixien obradors i indústries per fer front a la creixent expansió comercial.

El caràcter de ciutat doble es conserva en les fonts tardanes com un dels aspectes de la ciutat que cridava més l'atenció, i, després de la intervenció romana, el nom fou romanitzat amb el plural *Emporiae*.

Del nucli indígena, que segons les fonts estava literalment adossat a la ciutat grega, pràcticament no en sabem res. Les excavacions, però, han demostrat que efectivament va existir i les necròpolis dels voltants d'Empòrion en són una prova clara. En les excavacions que actualment es practiquen en el fòrum romà és difícil de documentar-ne un nivell previ indiketa, ja que, en edificar-se en època romana, segurament tota aquesta àrea seria anivellada, però en els llocs on hi ha nivells inferiors apareix terrissa ibèrica que només pot atribuir-se al poblament indiketa. Són interessants en particular les zones situades darrera els templets del fòrum³⁵.

Fa trenta anys, amb motiu de la neteja de la muralla romana, precisament en el racó sud-est, aparegué sota el fonament una altra muralla amb torres quadrades, més an-

³⁵ Excavacions inèdites efectuades com a pràctiques dels alumnes, sota la direcció d'Anna M.ª Muñoz, amb motiu del Curso de Arqueología de Ampurias, del mes de juliol de 1969.

tiga, que semblava continuar directament en direcció al mar. La interpretació d'aquesta muralla no és gens clara. De moment fou atribuïda a la població indígena, però resulta que la muralla s'estenia sobre una necròpolis grega que pot ésser datada de la fi del VI i començament del V, i, per tant, la muralla és posterior a la necròpolis i segurament de mitjan segle V³⁶. Aquesta dada, no valorada encara, coincideix amb el moment en que Empòrion comença la gran expansió econòmica.

Tan possible és que aquesta muralla correspongués a la ciutat indígena com que fos una muralla de la ciutat grega, i àdhuc les dues coses poden combinar-se. Menys probable és de pensar en una muralla romana primitiva, anterior a la que es conserva, com de vegades s'ha dit. De fet, el sistema de torres quadrades, amb menys monumentalitat, és igual al parament extern de la muralla de l'actual neàpolis. El text de T. Livi (XXXIV, 9) que ens explica les relacions dels emporitans amb els indisgenes diu que les dues ciutats tenien una muralla comuna i que els grecs, recelant dels indisgenes, feien guàrdia dia i nit en l'única porta que les comunicava.

Aquest text mereix un comentari més extens. Estrabó (III, 4, 8) ja reconeix que Empòrion és una dípolis, però l'estat de recel entre grecs i indisgenes no pot respondre més que a un episodi momentani que sembla correspondre al moment de la rebel·lió general de les tribus catalanes contra M. Porci Cató. És amb motiu d'historiar la vinguda de Cató quan Livi refereix aquest estat de coses a Emporiae (*Iam tunc Emporiae duo oppida erant muro divisa*), de les quals no diu res quan explica la vinguda dels romans per primera vegada amb Cn. Corneli Escipió l'any 218 (XXI, 60). Per tant, no reflecteix la situació normal entre les dues comunitats que vivien juntes des de feia més de tres-cents anys.

No pot ésser tampoc descartada la possibilitat que aquest recel episòdic fos degut a qüestions internes socials i polítiques o simplement a qüestions locals momentànies. A les ciutats medievals, on coexisteixen barris amb poblacions diverses, jueus, cristians, francs, etc. (com Barcelona, Pamplona i tantes altres ciutats), els recels constants creen en moments determinats tensions i situacions molt semblants a la que comentem d'Emporiae. Avui l'aspecte que ofereixen les excavacions pot deformar la nostra interpretació. Estem habituats a considerar que la ciutat, batejada modernament amb el nom de neàpolis, és l'antiga ciutat grega, i el fet que la muralla ciclòpia de la neàpolis que es conserva tingui una sola porta ha contribuït a consolidar aquesta noció, car sembla respondre estrictament al text de Livi, és a dir, a la situació de l'època de Cató. Ara: és ben cert que les cates de profunditat realitzades ens mostren que realment en aquest lloc hi hagué la ciutat grega, però el que tenim a la vista a la neàpolis és en primer lloc, a tocar de la porta, una àrea de temples molt refeta en temps romà imperial i, per tant, una zona arrasada per construir-los o, si els temples actuals són reconstruccions romanes sobre altres de més vells, una zona no habitada en temps grec. El centre de la neàpolis és simplement un barri d'època romana, i la part nord encara més tardana, tardo-romana imperial o paleocristiana.

³⁶ M. ALMAGRO, *Ampurias. Historia de la ciudad y guía de las excavaciones*. Barcelona 1951, p. 36 fig. 6.

Aquest estat de coses ens obliga a plantejar-nos si en el moment del màxim dinamisme i riquesa de la vella Empòrion, la ciutat ocupava únicament aquesta part tan petita que és la neàpolis. Jo creuria que en realitat constituí el que en podríem dir la part residencial i que les drassanes, els obradors, les indústries, les bòbiles, etc., s'estenien fora d'aquest perímetre com el firal mateix, segons es desprèn del mateix text de Livi, que es devia trobar portes enfora. Si realment, com suposem, hi hagué un veritable barri industrial on naturalment devia viure la població indígena que n'era la veritable mà d'obra, degué ésser protegida per una muralla, i, per tant, és molt possible que les restes comentades de la muralla amb torres quadrades iguals que les de la neàpolis tanqués el clos d'aquest barri indígena.

A mesura que el comerç grec s'estenia més i més cap a l'interior és natural que les indústries creixessin i es multipliquessin. La població indígena que vivia tocant a l'Empòrion devia augmentar els segles V i IV a un ritme més ràpid que el nucli grec, car al creixement vegetatiu, que podria ésser igual en les dues comunitats, cal afegir-hi la immigració constant d'aquests darrers. Sense por d'equivocar-nos, podem dir que el segle III el desequilibri numèric entre uns i altres era molt acusat. La població indiketa era lliure i la dualitat amb els grecs devia tenir necessàriament unes bases jurídiques que poden explicar les tensions i els recels de determinats moments.

Amb la vinguda dels romans es produeix un fet interessant. Els grecs d'Empòrion, com els de Massàlia, són els agents amics dels romans que interposen llurs bons oficis per preparar l'acció anticartaginesa. Com a aliats, no hi ha qüestions entre uns i altres, ja que es respecten mútuament el propi *status*. Però, ocupat el territori, els romans, obrant com a senyors de tots els territoris, comencen l'organització administrativa del país i es troben que de fet a Empòrion els grecs aliats són una part petita del poblament, mentre els elements no grecs hi són la majoria, però el seu *oppidum*, Indika, no pot separar-se dels emporitans, perquè és un barri de la mateixa ciutat. De fet, els romans els tracten igual que els grecs, i no hi ha rastre en les fonts llatines que es considerés Indika com una ciutat lliure, ni estipendiària, ni amb qualsevol consideració jurídica especial³⁷. Això sí, considerant-la representativa de tota la gent de la comarca, hi començaren a batre la primera moneda de metrologia romana amb el Pegàs tradicional d'Empòrion, reconeixent les dues poblacions com una de sola, Emporiae.

Aquesta manera d'actuar dels romans ens sembla que pot confirmar la hipòtesi que ja, abans de la seva arribada, el territori de domini efectiu d'Empòrion no es limitava a l'àrea urbana grega i indígena, i que en realitat tot el territori indiketa pertanyia a Empòrion. En aquest cas podem suposar que molts dels poblats, Ullastret, Sant Julià de Ramis, Porqueres, Mas Castellar de Pontós i potser Pont de Molins i Rhode mateixa vindrien a constituir nuclis satèl·lits més o menys hel·lenitzats que constitueixen els punts de protecció del territori de la polis en el moment de la seva màxima riquesa. Rhode, per la seva situació i els seus antecedents, en seria el límit nord i tindria la seva pròpia esfera d'acció sobre el món gal de la Catalunya francesa.

³⁷ El nom Indike apareix únicament a Esteban de Byzanci, Cfr. els comentaris a propòsit d'aquesta citació a M. ALMAGRO, *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*. Barcelona 1951, p. 92 ss.

La funció protectora de molts d'aquests establiments fóra reforçada per la presència efectiva d'elements grecs, directius, orientadors o tècnics. El poblat d'Ullastret, per exemple, sempre ha cridat l'atenció per la seva gran diferència de tots els altres poblats catalans, tant els del Maresme com de les altres comarques quan són suficientment coneguts. La mateixa muralla no té res d'indígena, i sí de grega, en la tècnica i en la concepció. Potser en aquests establiments perifèrics de l'Empordà rau el secret de la citació d'Apià (Iber. 7), que Miquel Terradell repetides vegades ha recordat, que amb motiu d'una ambaixada enviada als romans parla d'Empòrion i els altres establiments grecs del seu voltant, és a dir, no pas un de sol com seria Rhode, sinó diversos, que serien precisament aquests *oppida* hel·lenitzats que delimitarien el territori emporità. Si és així, el topònim empordanès no seria una herència medieval sinó més vella.